तस्य पर्य्यायः ।
"वो वाणो वारुणी लक्ष्मा वरुणो देव-
संज्ञकः ।
तोयं लान्तश्च वामांशः ॥" इति बीजवर्णाभि-
धानम् ॥ * ॥ अपि च ।
"वकारो वरुणो वाणः खेदः खड्गीश्वरो जवः ॥"
इति रुद्रयामले मन्त्रकोषः ॥ * ॥
अपि च ।
"वो वाणो वारुणी लक्ष्मा वरुणो देवसंज्ञकः ।
खड्गीशो ज्वालिनी वज्रः कलसध्वनिवाचकः ॥
उत्कारीशस्तु नावीतो वज्रा स्त्रिक् सागरः
शुचिः ।
त्रिधातुः शङ्करः श्रेष्ठो विशेषो यमसादनम् ॥"
इति नानातन्त्रशास्त्रम् ॥
तस्य स्वरूपं यथा,—
"वकारं चञ्चलापाङ्गि कुण्डली मोक्षप्रदायकम् ।
पञ्चप्राणमयं वर्णं त्रिशक्तिसहितं सदा ॥
त्रिबिन्दुसहितं वर्णमालादितत्त्वसंयुतम् ।
पञ्चदेवमयं वर्णं पीतविद्युल्लतामयम् ॥
चतुर्वर्गप्रदं वर्णं सर्वसिद्धिप्रदायकम् ।
त्रिशक्तिसहितं देवि ! त्रिबिन्दुसहितं सदा ॥"
इति कामधेनुतन्त्रम् ॥ * ॥
वङ्गीयवर्णमालायामस्य वैखनप्रकारो यथा,—
"कोकनदद्युता रेखा ब्रह्मविष्णुशिवात्मिका ।
माया शक्तिः परा नित्या ध्यानमस्य प्रचक्ष्यते ॥"
इति वर्णोद्धारतन्त्रम् ॥ * ॥
अस्य ध्यानम् ।
"कुन्दपुष्पप्रभां देवीं द्विभुजां पङ्कजेक्षणाम् ।
शुक्लमाल्याम्बरधरां रत्नहारोज्ज्वलां पराम् ॥
साधकाभीष्टदां सिद्धां सिद्धिदां सिद्धसेविताम् ।
एवं ध्यात्वा वकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥"
इति वर्णोद्धारतन्त्रम् ॥
व, अ, इवार्थः । इति मेदिनी । वे, १ ॥ (यथा,
रघुः । ४ । ४२ ।
"ताम्बूलीनां दलैस्तत्र रचितापानभूमयः ।
नारिकेलासवं योधाः ग्राव्णा व यशः पपुः ॥")
वं, क्ली, (वा ल गमनहिंसयोः + कः ।) प्रचेताः ।
इति मेदिनी । वे, १ ॥ वरुणबीजम् । इति
तन्त्रम् ॥
वः, पुं, (वानमिति । वा + भावे घः ।) सान्त्व-
नम् । (वाति गच्छतीति । वाल गमने + कः ।)
वायुः । वरुणः । इति मेदिनी । वे, १ ॥
बाहुः । मन्त्रयम् । कल्याणम् । बलवान् ।
वसतिः । वरुणालयः । इति शब्दरत्नावली ॥
शार्दूलः । वस्त्रम् । शालूकः । वन्दनम् ।
इति नानेकार्थकोषः ॥
वः, [सु] त्वि, युष्मान् । युष्मभ्यम् । युष्माकम् ।
युष्मच्छब्दस्य द्वितीयाचतुर्थीषष्ठीबहुवचनान्त-
रूपोऽयम् । इति व्याकरणम् ॥ (यथा, सुग्ध-
बोधे ।
"पृच्छा तु वो नोऽपि हरिर्धनं वो
ददातु गो हन्त्वशुभानि वो नः ॥"
पादवाक्यादौ तु अस्य प्रयोगो न भवति । इति
वैयाकरणिकाः ॥)
वंशः, पुं, (वमति उद्गिरति पुरुषान् बध्नाति
वा । टु वम उद्गिरणे इति धातोर्यद्वा वन शब्दे
इति धातोर्बाहुलकात् शः । यद्वा, वष्टि
उच्यते इति वा । वश कान्तौ + अच् वन् वा ।
ततो डुम् ।) पुत्रपौत्रादिः । तत्पर्य्यायः ।
सन्ततिः २ गोत्रम् ३ जननम् ४ कुलम् ५
अभिजनः ६ अन्वयः ७ अन्ववायः ८ सन्तानः
९ । इत्यमरः । २ । ७ । १ ॥ निधनम् १०
जातिः ११ । इति जटाधरः ॥ कुलञ्च विद्यया
जन्मना वा प्राणिनामेकलक्षणः सन्तानो वंश
इति जयादित्यः । धनेन विद्यया वा ख्यातस्या-
प्रच्यवधारा वंश इति सुभूः । वमति उद्गिरति
पूर्व्वपुरुषान् वंशः नाम्नीति शः । इत्यमर-
टीकायां भरतः ॥ * ॥ (यथा, रघुः । १ । २ ।
"क्व भूर्य्यप्रभवो वंशः क्व चाल्पविषया मतिः ।
तितीर्षुर्दुस्तरं मोहादुडुपेनास्मि सागरम् ॥"
पुत्रः । यथा, भागवते । ९ । २ । १७ ।
"नृपस्य वंशः सुमतिर्भूतज्योतिस्ततो वसुः ॥")
लवणजातिविशेषः । बाँश इति भाषा । तत्-
पर्य्यायः । लक्सारः २ कर्म्मारः ३ त्वचिसारः ४
लवणजः ५ शतपर्व्वा ६ यवफलः ७ वेणुः ८
मस्करः ९ तैजसः १० । इत्यमरः । २ । ४ ।
६० ॥ किञ्चुपर्व्वा ११ । इति जटाधरः ॥
वम्भः १२ । इति शब्दरत्नावली ॥ लवणकेतुकः १३
कण्टाशुः १४ कण्टकी १५ महाबलः १६ दृढ-
ग्रन्थिः १७ दृढपत्रः १८ धनुर्द्रुमः १९ धातुध्वजः २०
दृढकाण्डः २१ ॥ (यथा, ऋतुसंहारे । २ । २५ ।
"ध्वनति पवनविद्धः पर्व्वतानां दरीषु
स्फुटति पटुनिनादः शुष्कवंशस्थलीषु ।
प्रसरति ज्वलनमध्ये लब्धवृद्धिः क्षणेन
क्षपयति मृगयूथं प्राप्तलक्ष्मी दवाग्निः ॥")
अस्य गुणाः । अम्लत्वम् । कषायत्वम् ।
किञ्चित्तिक्तत्वम् । शीतलत्वम् । मूत्रकृच्छ्र-
प्रमेहार्शःपित्तदाहास्रनाशित्वञ्च । इति राज-
निर्घण्टः ॥ * ॥ अपि च ।
"वंशः सरो हिमः स्वादुः कषायो वस्ति-
शोधनः ।
छेदनः कफपित्तघ्नः कुष्ठास्रव्रणशोथजित् ॥ * ॥
तत्करीरः कटुः पाके रसे रूक्षो गुरुः सरः ।
कषायः कफकृत् स्वादुर्व्विदाही वातपित्तलः ॥
तदृषवास्तु सरा रूक्षाः कषायाः कटुपाकिनः ।
वातपित्तकरा उष्णा बहुमूत्राः कफापहाः ॥"
इति भावप्रकाशः ॥ * ॥
(गृहोद्दंकाष्ठम् । यथा,—
"वंशः पृष्ठास्थि गेहोर्द्धकाष्ठे वेणौ गणे कुले ॥"
इति रघुटीकायां मल्लिनाथधृतकेशवः । ७ । ३६ ।)
पृष्ठावयवः । पिठेर दाँड़ा इति भाषा ॥ (यथा,
भागवते । ११ । ८ । ३३ ।
"यदस्थिभिर्निर्म्मितवंशवंश-
स्थूणं त्वचा रोमनखैः पिनद्धम् ॥")
वर्गः । इति मेदिनी । शे, १३ ॥ (यथा, रघुः ।
७ । ३६ ।
"उत्थापितः संयति रेणुरश्वैः
सान्द्रीकृतः स्यन्दनवंशचक्रैः ॥")
वाद्यभाण्डविशेषः । इति धरणिः ॥ बाँशी इति
भाषा ॥ (यथा, रघुः । २ । १२ ।
"स कीचकैर्मारुतपूर्णरन्ध्रैः
कूजद्भिरापादितवंशकृत्यम् ।
शुश्राव कुञ्जेषु यशः स्वसुचै-
रुद्गीयमानं वनदेवताभिः ॥"
विवृतिरस्य वंशीशब्दे द्रष्टव्या ॥) इक्षुः ।
शालवृक्षः । इति राजनिर्घण्टः ॥ (गर्भागर्भ-
सम्भूताश्वरोविशेषे, स्त्री । यथा, महाभारते ।
१ । ६५ । ४६ ।
"अश्वस्यां मनुं वंशामसुरां मार्गणप्रियाम् ।
अदूषां सुभगां भाषीमिति प्राधा अजायत ॥")
वंशकं, क्ली, (वंश इव कायतीति । कै + कः ।)
अगुरु । इति हारावली । १०४ ॥
वंशकः, क्ली, (वंश इव प्रतिकृतिः । "इवे प्रति-
कृतौ ।" ५ । ३ । ९६ । इति कन् ।) मत्स्यविशेषः ।
इति शब्दमाला ॥ बाँशपाताभाङ्ग इतिभाषा ॥
इक्षुविशेषः । इति रत्नमाला ॥ बाँशाइ इति
सामशाड़ा इति च भाषा । अस्य गुणाः ।
"वंशकस्तनभिष्यन्दी बहुर्द्दोषत्रयापहः ॥"
इति राजवल्लभः ॥
(यथा, सुश्रुते । १ । ४५ ।
"बौद्धको भौरकश्चैव वंशकः शतपोरकः ॥"
"अविदाही गुरुर्वृष्यः बौद्धको भौरकस्तथा ।
आभ्यां तुल्यगुणः किञ्चित् सञ्चारी वंशको
मतः ॥")
(इक्षो वंशः । "संज्ञायां कन् ।" ५ । ३ ।
८७ । इति कन् । क्षुद्रवंशः । इति सिद्धान्त-
कौमुदी ॥)
वंशकर्णं, क्ली, आकाशोद्भीयमानस्तम्भः । यथा,—
"बृहत्स्थकमिलाहुरिन्द्रतूलं मनीषिणः ।
यौगन्धरायं वंशकर्णं वातनूलं मरुद्भवम् ॥"
इति हारावली । २३ ॥
वंशकर्पूररोचना, स्त्री, (कर्पूर इव रोचते
शोभते इति । रुच् + ल्युः । ततः षष्ठीतत्-
पुरुषः ।) वंशरोचना । इति राजनिर्घण्टः ॥
वंशक्षीरी, स्त्री, (वंशस्य क्षीरमिवास्या अस्तीति ।
अच् । गौरादित्वात् ङीष् ।) वंशरोचना । इति
राजनिर्घण्टः ॥
वंशजः, पुं, (वंशाज्जायते इति । जन् + डः ।)
वेणुयवः । इति राजनिर्घण्टः ॥
वंशजः, त्रि, (वंशात् सद्वंशाज्जायते इति ।
जन् + डः ।) सद्वंशजातः । तत्पर्य्यायः । वौघ्यः
२ वंश्यः ३ । इति हेमचन्द्रः । ३ । ३७७ ॥ (वेणूत-
पन्नोऽपि । यथा, आर्य्यासप्तशत्याम् । ४७९ ।
"यन्नियतनिर्गुणं यन्न वंशजं यच्च नित्यनिर्व्या-
जम् ।
किं कुम्भैस्तत्तिहितं धनुः यदे देवराजेन ॥")